

Izdaje
VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR

Za izdavača
mr Stevan STANOJEVIĆ, pukovnik, načelnik Centra
dr Nikola POPOVIĆ, pukovnik, zamenik načelnika Centra

Biblioteka
RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
Knjiga TRISTA SEDAMDESET OSMA

Monografije
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE
Knjiga STO ŠEZDESET ČETVRTA

UREĐIVAČKI ODBOR

Svetozar ORO, general-potpukovnik, predsednik; dr *Slobodan* BRANKOVIĆ, potpukovnik; *Ahmet* ĐONLAGIĆ, pukovnik; dr *Vlado* IVANOVSKI; *Aleksandar* JANIĆ, general-pukovnik; dr *Petar* KAČAVENDA; *Rahmija* KADENIĆ, general-pukovnik; *Zdravko* KLANJŠČEK, pukovnik; *Melodije* KOTEVSKI, general-potpukovnik; *Ivan* MATOVIĆ, pukovnik; *Veljko* MILADINOVIĆ, general-potpukovnik; *Antun* MILETIĆ, pukovnik; *Predrag* PAVLOVIĆ, pukovnik; *Radomir* PETKOVIĆ, pukovnik; mr *Stevan* STANOJEVIĆ, pukovnik; *Žika* STOJŠIĆ, general-potpukovnik; *Ali* ŠUKRIJA; *Fabijan* TRGO, general-potpukovnik; *Petar* VIŠNJIĆ, pukovnik; mr *Avgust* VRTAR, general-pukovnik; dr *Slavko* VUKČEVIĆ, potpukovnik; *Radomir* ĐONDOVIĆ, pukovnik.

Glavni i odgovorni urednik
Radomir ĐONDOVIĆ, pukovnik

Urednik i redaktor
Snežana TMUSIĆ, profesor

Recenzenti
Nikola ANIĆ, pukovnik
Milan LUČIĆ, pukovnik

Stručni redaktor
Gojko VUJIČIĆ, potpukovnik

Bogdan Mamula

**TREĆA
PRIMORSKO-GORANSKA
UDARNA BRIGADA**

odnosno

**DRUGA BRIGADA
TRIDESETPETE DIVIZIJE**

Beograd 1990.

UDK 355.486(497.1) 3. primorsko-goranska udarna brigada

MAMULA, Bogdan

Treća primorsko-goranska udarna brigada odnosno Druga brigada tridesetpete divizije / Bogdan Mamula. - Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar, 1990 (Beograd : Vojna štamparija). - 263 str. : ilustr. ; 24 cm. (Biblioteka Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije ; knj. 378. Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije ; 164)

Tiraž 2000 primeraka. - Bibliografija: str. 260-261.

a) Brigade u NOR-u - Treća primorsko-goranska

U ovoj monografiji prikazan je ratni put 3. primorsko-goranske brigade, odnosno 2. brigade 35. divizije od njenog formiranja 15. septembra 1943. godine u rejonu Skrljeva do marta 1945. kada je rasformirana 35. divizija, a borci njene 2. brigade raspoređeni u jedinice 13. divizije NOVJ. U 18 i po meseci postojanja brigada je prošla dug i težak ratni put o čemu svedoče brojne nagrade i priznanja: ona je 11. decembra proglašena udarnom od Glavnog štaba NOV i POH, a tri puta je pohvaljivana od Štabova 11. korpusa i 35. divizije. Monografija je dopunjena i priložima: hronologija, narodni heroji, spisak članova štaba brigade, štabovi bataljona i starešina samostalnih jedinica, spisak starešina brigade i četnih bolničara, spisak poginulih. Sadrži i fotografije i skice.

Geografska i klimatska odličja primorsko-goranskog prostora, vojno-strategijski značaj, okupacija, pripreme i razvoj oružane borbe do kapitulacije Italije

Geografske i klimatske karakteristike i vojno-strategijski značaj primorsko-goranskog prostora

Do aprilskog rata 1941. godine Gorski kotar i Hrvatsko primorje, nalazeći se na krajnjem zapadnom dijelu Jugoslavije, predstavljali su granično područje prema Italiji. Stješnjeno između Kvarnerskog zaliva na zapadu, kanjona rijeka Kupe i Čabranke na sjeveru i zapadnog dijela Panonske nizije na istoku, obuhvata planinske krečnjačke lance, Gorskog kotara, koji se pružaju dinarskim smjerom od planinskog sklopa Risnjak — Snježnik, preko Velike i Male Kapele, prema Velebitu i Plješevici i uskom priobalnom pojasu Hrvatskog primorja. Između planina, nadmorske visine i preko 1.500 metara, pokrivenih visokim i kvalitetnim šumama, nalaze se veći ili manji ravničarski kompleksi sa izgrađenim naseljima povezanim putevima.

Dužina primorsko-goranskog prostora, bez Kvarnerskih otoka, po dijagonali jugoistok — sjeverozapad, od Jezerana kod Brinja i Prezida, iznosi 83 km, a na pravcu sjeveroistok — jugozapad prosječno 55 km. Rastojanje, po dijagonali, između Rijeke i Zdihova na rijeci Kupi je 61 km, a cestom »Lujzijanom« preko Delnica 101 km, sa visinskom razlikom između Zdihova (210) i Velikog Vodnjaka (847) nadomak Delnica, 637 m. Odnos tih pokazatelja između Ogulina i Senja je 43:75 km, cestom preko Modruša i Brinja i sa visinskom razlikom između Ogulina (323) i prijevoja na Kapeli (884) 561 m. Navedeni podaci ukazuju na karakteristike reljefa toga prostora.¹

Jadransko more sa Riječkim i Tršćanskim zalivima, duboko uvučeno u južni dio centralnog evropskog kontinenta, predstavlja prvorazrednu pomorsku komunikaciju šireg međunarodnog, prometno-ekonomskog i vojno-strategijskog značaja. Sa druge strane, Panonska nizija, kao privredno i za promet značajno područje na jugoistoku Evrope, sa svojim zapadnim dijelom, koji zahvata prostor Sisak — Zagreb - Karlovac, približila se na najkraće rastojanje lukama sjevernog Jadrana. Protežući se koncentrično od jugoistoka prema sjeverozapadu, ova dva bitno različita geografska prostora, povezana komunikacijama sa centralnim dijelom Gorskog kotara, povezali su Hrvatsko primorje i Gorski kotar u ekonomsko-prometnu i vojno-strategijsku cjelinu.

¹ *Gorski kotar*, Delnice 1981 ; Radovan Perić, *Zemljopisne značajke*

Od Karlovca, preko centralnog dijela Gorskog kotara ka Rijeci, prolaze glavne komunikacije: željeznička pruga i cesta »Lujzijana«, dužine 131 km. Duž ovih komunikacija grupisana su glavna naselja na području Gorskog kotara. Na jugoistoku primorsko-goranskog područja, zapadno od Ogulina prema obalama mora, nalaze se dvije paralelne komunikacije: preko Jasenka i Stalka za Novi Vinodolski, i preko Modruša i Brinja za Senj. Između tih komunikacija nalazi se Drežnica, sa razvučenim brojnim naseljima, udaljena i slabo povezana sa centralnim delničkim komunikacijskim pravcem. Sa druge strane, sjeverozapadno od Delnica je Čabarski kraj, takođe slabo povezan sa zaleđem - Delnicama i Primorjem, koji je zbog toga bio upućen na Sloveniju.

Područje Gorskog kotara, glavni operativni prostor većine primorsko-goranskih jedinica, nalazi se na spoju četiri različite geografske i klimatske zone: alpske i dinarske, panonske i mediteranske. Te okolnosti uslovile su posebnu klimu koja karakterišu iznenadne i nagle promjene vremena, obilne padavine, vrlo hladne, duge i sa velikim naslagama snijega zime, kraća ljetnja razdoblja sa svježim noćima i velikim oscilacijama temperature. O tim karakteristikama govore i meteorološki podaci prikupljeni u meteorološkim stanicama u Skradu i Pargu u vremenu od 1948. godine do 1960. godine. Tako je zabilježeno da se 15. februara 1950. godine temperatura zraka u Zalesini kraj Delnica spustila na -33°C , a u Ogulinu dva dana kasnije na $-28,5^{\circ}\text{C}$. Maksimalna temperatura te iste godine zabilježena je 7. jula u Ogulinu plus $39,5^{\circ}\text{C}$, a u Zalesini 28. avgusta — plus $31,3^{\circ}\text{C}$. Na području Risnjaka prosječno padne 2.570 mm na m^2 . Po količini padavina Gorski kotar je, poslije Orjenskog masiva, drugo veliko oborinsko područje na tlu Jugoslavije i to većinom u toku hladnije polovine godine. Visina snježnog pokrivača dostiže i preko dva metra, ovisno od geografskog položaja i nadmorske visine mjesta. Obilne padavine znaju biti praćene snažnim vjetrovima koji u toku zime stvaraju velike nanose snijega, parališući saobraćaj i svako kretanje na duže relacije.²

Zbog posebnog važnog geostrategijskog položaja na jugoistoku Evrope, ceo prostor sa Istrom i Slovenačkim primorjem, predstavljao je, kroz vjekove, i kapije i polazišta u pohodima raznih zavojevača, pri pokretu sa zapada prema istoku, ili obrnuto, kao i sa sjevera, iz centralnog evropskog prostora, na jug prema lukama sjevernog Jadrana.

Izgradnjom savremenih komunikacija od sjeverno-italijanske nizije i luka sjevernog Jadrana, prema istoku i sjeveru i uporednim razvojem pomorskog saobraćaja, rastao je i značaj ovoga prostora. Time je postajao osjetljiviji na razna politička previranja koja su, mahom, predstavljala uvod u političke konfrontacije i otvorene sukobe, regionalnog i šireg značaja.

Austrija i Mađarska su, pojedinačno i zajednički kao dvojna monarhija, koristeći vojno-političku ovisnost Hrvatske od njih, nastojale pod svaku cijenu da izbiju na obale sjevernog Jadrana, da bi se učvrstile na tom prostoru. U tom cilju su, u 18. i 19. vijeku izgradile komunikacije

² *Gorski kotar*, Delnice 1981; Stjepan Bertović i Jakob Martinović *Biološke značajke*, str. 27—43; *Geografija SR Hrvatske*, knj. 4, Zagreb 1975, str. 62, 63, 146.

od Karlovca preko Gorskog kotara, za sjeverni Jadran. Austrija, jedna od vodećih svjetskih sila toga vremena, pristupila je intenzivnoj izgradnji Pule, kao glavne ratne luke i pomorske baze za svoju ratnu mornaricu. Mađarska, koristeći svoj privilegovani položaj u dvojnoj monarhiji i djelujući u skladu sa hegemonističkim i nacionalističkim prohtjevima svoga uticajnog plemstva, vodila je politiku koja je imala za cilj širenje državne teritorije od Karpata do obale Jadrana i prigrabila u svoj posjed područje Rijeke.

Po završetku prvog svjetskog rata područje Istre, Rijeke i Zadra sa otocima Cres, Lošinj i Lastovo, kao i Slovenačko primorje, otcjepljeni su od matice zemlje i dodijeljeni Kraljevini Italije. Stalno podsticana ekspanzionističkim krugovima u zemlji, vlada Kraljevine Italije se na spoljnopoličkom planu opredjelila za već ranije usvojenu politiku širenja »životnog prostora« prema istoku, na račun krajeva vjekovima naseljenim Hrvatima i Slovencima. Politika denacionalizacije i progona Hrvata i Slovenaca u Istri i Slovenačkom primorju, u svojoj agresivnosti i okrutnosti, doživjela je kulminaciju dolaskom na vlast fašista, sa Musolinijem na čelu.

I u toku drugog svjetskog rata ovo se područje nalazilo u centru vojno-političkih procjena, ratnih planova i borbenih dejstava zaraćenih strana. Tako je pri planiranju napada na Jugoslaviju, u aprilskom ratu 1941. godine, na tom prostoru bila upotrebljena 2. italijanska armija, kao jedna od tri grupacije suvozemnih snaga fašističkih sila - Italije i Njemačke — određenih za agresiju na Kraljevinu Jugoslaviju.

Rukovođen grandomanskim osvajačkim planovima, Musolini je požurio da već 18. maja 1941. godine u Rimu »ozakoni« ugovor sa Antom Pavelićem od maja 1941. i time sprovede utanačenu i praktično već učinjenu aneksiju velikih djelova naše zemlje, uključujući kotareve: sušački, kastavski, čabarski i zapadni dio kotara Delnice.³

U toku narodnooslobodilačkog rata na tom području će biti formiran veliki broj partizanskih jedinica i komandi, organi nove narodne vlasti — narodnooslobodilački odbori i društveno—političke i antifašističke organizacije. Gorski kotar i Hrvatsko primorje postaju operativno-teritorijalna cjelina i nalazili su se pod jedinstvenim vojno-političkim rukovodstvom Štaba za teritoriju Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, koji je početkom decembra 1941. godine preimenovan u Štab primorsko-goranskog partizanskog odreda, sa dva bataljona. U proljeće 1942. je pod 5. operativnom zonom Hrvatske, a potom, u proljeće 1943. godine, pod komandom 13. primorsko-goranske divizije. Te komande bile su, uglavnom, pod neposrednim rukovodstvom Glavnog štaba narodnooslobodilačke vojske Hrvatske.⁴

Sredinom 1943. godine došlo je do iskrcavanja anglo-američkih snaga na Apeninsko poluostrvo, pada fašizma i Musolinijeve vladavine i do kapitulacije Italije. Tada borba naroda Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Istre i Slovenačkog primorja, kao i drugih djelova naše zemlje koji su se nalazili pod italijanskom okupacijom, poprима masovni

³ *Vojna enciklopedija*, Beograd 1960, tom 3, str. 392.
Isto, str. 342.

karakter. Razoružane su brojne italijanske okupacione jedinice, zarobljene velike količine oružja, municije i razne opreme, formirane nove jedinice NOV i POJ, oslobođen cijeli teritorij Istre, sem Rijeke i Pule, i Slovenačko primorje. Tako se to područje ponovo našlo u centru zbivanja na evropskom ratnom poprištu. Takav razvoj situacije na tom dijelu jugoslovenskog ratišta, tada već indirektno povezanog sa frontom u Italiji, dobio je izuzetan značaj u strategijskim procjenama njemačke vrhovne komande, kao i štabovima armija zapadnih saveznika. Oslobođeno područje Istre i Slovenačkog primorja, sa lukama i komunikacijama prema unutrašnjosti, zaposjednutome i kontrolisano od strane novoformiranih jedinica NOV i POJ, koje su se našle u pozadini istočnom boku njemačkih snaga angažovanih na frontu u južnoj Italiji. Taj prostor postao je privlačan za iskrcavanje snaga zapadnih saveznika.

Poslije kapitulacije Italije, Hitler je, područje Istre, Slovenačkog primorja i djelova anektiranih od Italije rimskim ugovorom iz maja 1941. godine, uključio u novoformiranu zonu »Jadransko primorje«, stavio je pod upravu oblasnog gaulajtera za Korušku i tako priključio Trećem Rajhu.

U završnim operacijama za oslobodenje zemlje, u proljeće, 1945. godine, Istra i Slovenačko primorje postali su još jednom poprište krupnih ratnih operacija, ali i zakulisane igre zapadnih saveznika koji su podržavali pretenzije nove italijanske vlade na te krajeve. Svjestan njihovih namjera po pitanju naših zapadnih granica, vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Josip Broz Tito donio je odluku da, brojno i tehnički snažnom 4. armijom, sa polazne osnovice u Lici, krene koncem marta u ofanzivu i brzim prodorom razbije njemačke i njima potčinjene satelitske snage na području zapadne Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja te oslobodi Istru i Slovenačko primorje. Četvrta armija, sa jakim snagama u pozadini fronta neprijatelja, trebalo je da izvrši taj zadatak u što kraće vrijeme i da, prije jedinica zapadnih saveznika sa fronta u Italiji, izbije na područje rijeke Soče.⁶

Aprilski rat i okupacija

Jedinice 2. italijanske armije prešle su državnu granicu na riječkom sektoru 11. aprila 1941. godine, petog dana poslije napada fašističkih sila na Jugoslaviju, i to tek pošto je od Zagreba, preko Delnica, u Rijeku stigla jedna manja mehanizovana kolona njemačke vojske. Jedinice 2. armije nisu naišle na jači otpor jugoslovenske vojske, jer su se njene jedinice i na tom sektoru fronta već raspale, pa su i zauzele Ljubljanu, Vrhniku, Jesenice, Sušak, Bakar i Delnice. U sastavu 2. armije, koja je pored Hrvatskog primorja i Gorskog kotara okupirala Dalmaciju i zapadnu Sloveniju do rijeke Save, bila su tri armijska korpusa, jake pogranične jedinice, obalska brigada i brojne samostalne

⁵ Milan Lučić: *NOR u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Rijeka 1984, str. 65 i 66.

⁶ *Vojna enciklopedija*, Beograd, 1967, tom 10.

jedinice. Štab 2. armije, kraće vrijeme poslije okupacije, nalazio se u Karlovcu, a kasnije sve do kapitulacije Italije, na Sušaku.

Peti armijski korpus koji je okupirao Hrvatsko primorje i Gorski kotar, Liku i šire područje Karlovca do granične linije sa njemačkim okupacionim snagama, sa štabom u Crikvenici, rasporedio je svoje divizije po slijedećem: divizija »Lombardija« — duž osnovnog pravca Rijeka - Ogulin, sa štabom u Delnicama; divizija »RE« sa štabom u Senju i jedinicama na tom dijelu obale i području zapadne Like i 1. brza divizija na širem području Karlovca.

Divizija »Lombardija«, ojačana 154. teritorijalnim mobilizacijskim pukom i 137. legijom »crnih košulja«, rastresitim rasporedom jedinica zaposjela je sva naseljena mjesta. Jače snage je zadržala u Delnicama, Vrbovskom i Ogulinu, važnim saobraćajnim čvorištima i administrativno-privrednim centrima, sjedištima kotareva. Sve osjetljivije objekte na željezničkoj pruzi Rijeka - Ogulin i glavnim cestovnim saobraćajnicama, kao mostove, tunele, željezničke stanice, prelazi itd., obezbjeđivala je stalnim posadama jačine od 10 do 50 vojnika, zavisno od važnosti svakog objekta.⁷

Po rimskom ugovoru Italija je, pored ostalog, anektirala djelove Hrvatskog primorja i Gorskog kotara do linije: od izvora rijeke Kupe na jug prema Jadranskom moru na Bakarac preko Biljevine (k. 707), Starčeva vrha (k. 768) i Meča (k. 756). Anektirano područje je pripojeno riječkoj provinciji.⁸

Komanda II italijanske okupacione armije izvršila je podjelu zaposjednute teritorije na tri operativne zone raspoređene po dubini — od stare državne granice prema unutrašnjosti. Prva zona obuhvatala je anektirano područje, i kao takva bila zaposjednuta brojnim pograničnim i obalskim jedinicama, karabinjerima, djelovima »crnih košulja«, policijom, financima. Uspostavljen je aparat fašističke vlasti i sistem školstva. Druga - demilitarizovana zona, dubine oko 75 km, protezala se do linije: Vinica na rijeci Kupi — Tounj — Plitvički Ljeskovac — Prijeboj — planina Plješevica i dalje na jugoistok preko planine Šator u Bosnu. Treća okupaciona zona prostirala se do linije razgraničenja između Njemačke i Italije: Litija - Samobor - Petrinja - Glina - Bosanski Novi i dalje.

Italijanski okupator je raspolagao brojnim, dobro naoružanim i opremljenim snagama, na relativno malom prostoru Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Cilj mu je bio da spriječi svaki pokušaj otpora stanovništva i obezbjeđi mir na okupiranom prostoru, što bi omogućilo nesmetanu eksploataciju privrednog potencijala i realizaciju politike nacionalnog porobljavanja — italijanizaciju i fašizaciju anektiranog područja. Okupator je bio svjestan da bi svaki otpor naroda, a pogotovu oružana pobuna, imao negativnog utjecaja na razvoj situacije u Istri i Slovenačkom primorju. Konačno, takav razvoj događaja, doveo bi u

⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom 5, knj. 2, str. 234; knj. 3, str. 248.

⁸ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1942*, knj. 1, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1963, str. 33-34.

pitanje autoritet fašističke vladavine i u sopstvenoj zemlji, već inače narušen vojnim neuspjesima u Africi.

Italijanski fašistički okupator je raspolagao i vrlo razvijenom mrežom obavještajnih i kontraobavještajnih službi. Posebno značajnu ulogu imala je tajna obavještajna služba OVRA. Njena djelatnost je bila usmjerena protiv svake antifašističke aktivnosti, a u prvom redu protiv djelovanja KPJ i NOP u cjelini.⁹

Prema rimskom ugovoru, na području druge okupacione zone (demilitarizovane) mogle su biti stacionirane ograničene ustaško-domobranske jedinice Nezavisne države Hrvatske. Tako je formirana jedna oružnička pukovnija, uglavnom od žandara i graničara vojske bivše Kraljevine Jugoslavije, sa jačim garnizonima u Ogulinu, Senju i Delnicama. Zadatak joj je bio da, u ime NDH, održava javni red i mir na tom prostoru. Pored te pukovnije, u Ogulinu i Senju nalazila se po jedna ustaška bojna, a u Delnicama, Brinju i Crikvenici, manje jedinice promjenljivog sastava.¹⁰

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije i rasulom njene vojske, okupacijom i podjelom njene teritorije i uspostavljanjem NDH uz blagoslov poglavara katoličke crkve Alojzija Stepinca i otvorenu podršku Vlatka Mačeka, vođe Hrvatske seljačke stranke, zaokruženo je prvo ratno poglavlje na području Hrvatske. Prvobitna neizvjesnost i dezorijentacija naroda Hrvatskog primorja i Gorskog kotara još su više pojačani javnim nastupima ustaških čelnika. Iz njihovih pretećih govora jasno je predstavljena i u praksi ubrzo primjenjivana politička platforma za koju se opredjelila ustaška NDH. Otpočeli su progoni i sve masovnija uništavanja Srba, Jevreja, Roma, antifašista i komunista, bez obzira na njihovo nacionalno porijeklo.

Pripreme, ustanak i oružane borbe u 1941. godini

Tačan broj stanovnika koji su se 1941. godine zatekli na prostoru Primorsko-goranskog operativnog područja, teško je utvrditi, jer se novonastale granice nisu podudarale sa geografskom i administrativno-političkom podjelom kakva je bila prije rata. Iz dosada objavljenih publikacija, može se zaključiti da se na tom području nalazilo oko 240.000 žitelja.¹¹

Zbog skromnih mogućnosti za prihode sa obrađivanog zemljišta, Primorci i Gorani su svoju egzistenciju više vezali za more i šume, nego za zemlju. Primorci kao pomorci, lučki radnici, ribari, zidari i poznati klesari kamena, a Gorani kao šumski i pilanski radnici, kirijaši i zanatlije (kolari, kovači i potkivači, sotljari). Izvjestan broj i jednih i drugih bio je zaposlen na željeznici. Po socijalnoj strukturi i jedni i drugi više su bili radnici nego zemljoradnici.

⁹ Svetozar Tintor: *Trinaesta primorsko-goranska divizija*, Zagreb 1968, str. 13 i 23.

¹⁰ *Isto*, str. 23.

¹¹ Arhiv vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII) k. 4240, reg. br. 34-10.

¹² Vinko Švob: *Primorci i Gprani pod crvenom petokrakom*, Rijeka 1985, prilog br. 3.

Relativno brojna radnička klasa mahom organizovana u sindikalnom pokretu, razvijeno školstvo, relativno niska stopa nepismenosti - od oko 10% od ukupnog broja stanovnika — biblioteke i čitaonice pri Školama, brojna kulturna i sportska društva, predstavljali su dobru osnovu za uspješan rad i utjecaj Komunističke partije na političko opredjeljenje naroda Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

Sa slabim osloncem na zemlju, živeći na prostoru koji je bio dobro povezan sa drugim krajevima i zemljama, Primorci i Gorani su se lakše od drugih odlučivali da krenu od kuće »trbuhom za kruhom«. Dolazeći tamo u dodir sa razvijenim radničkim pokretom i formirajući nove poglede na svijet, postajali su sve spremniji i sposobniji da utječu na formiranje svijesti i prilike u rodnom kraju.

S obzirom da su se nalazili na pograničnom prostoru i granici prema Italiji vrlo dobro im je bila poznata sudbina naroda Istre poslije prvog svjetskog rata, kada se našao otrgnut od matice zemlje i bio izložen teroru, progonima i denacionalizaciji. Okupacijom tih krajeva, a potom i aneksijom jednog dijela teritorija, Primorci i Gorani su bili direktno životno ugroženi od fašističkog okupatora. Prihvatajući platformu NOB-e, bili su duboko svjesni da se samo zajednički i tjesno povezani sa narodima iz drugih krajeva zemlje, mogu osloboditi te opasnosti. Kod njih nije bilo dileme u pogledu odnosa prema okupatoru i takozvanoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj, ili ne barem kod ogromne većine. Iako ugnjetavani i izrabljivani od režima u Kraljevini Jugoslaviji, bili su toliko politički zreli da su znali ocjeniti, u tom sudbonosnom vremenu, šta predstavlja neposrednu i glavnu opasnost. Na toj osnovi je kod njih formiran snažan i mobilan jugoslovenski patriotizam.

U vrijeme priprema za oružanu borbu protiv okupatora i njihovih saradnika, na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara djelovale su 54 osnovne organizacije (ćelije) KP Hrvatske, sa oko 300 komunista i obnovljena Skojevska organizacija¹³ Partijskom organizacijom rukovodili su Okružni komitet za Hrvatsko primorje i kotarski komitet za Sušak, Kastav i Delnice. Partijska organizacija u Ogulinu bila je vezana za partijsko rukovodstvo u Karlovcu. Centralni komitet KP Hrvatske, radeći na pripremama za oružanu borbu, upućivao je pojedine svoje članove na područje Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, kao Rađu Končara, Marka Oreškovića, Ivu Marinkovića i druge.¹⁴

Primorci i Gorani, po direktivi Partije i samoinicijativno, iskoristili su situaciju nastalu rasulom jedinica bivše jugoslovenske vojske u aprilskom ratu na tom terenu (II planinski puk i druge jedinice), da sakupe i sklone znatne količine oružja i municije. Sakupljeno je oko 300 pušaka, 32 puškomitraljeza i nekoliko sanduka municije i ručnih bombi.¹⁵ Za neposredno rukovođenje oružanom borbom u junu 1941. godine formirani su Vojni komiteti pri OK KP za Hrvatsko primorje i pri kotarskom komitetu za Delnice.

¹³ *Komunistički pokret i oružana revolucija u Hrvatskoj*, Zagreb 1969, str. 69.

¹⁴ Arhiv VII, k. 2009, f. M. g. 2/2; S. Tintor, n. dj. str. 22.

^b Zbornik, tom 5, knj. 4, str. 48; S. Tintor, n. dj. str. 29.

Vojno-političko rukovodstvo na primorsko-goranskom području našlo se, u pripremi oružane borbe, u dosta složenoj situaciji kako u pogledu organizovanja, tako i upotrebe prvih partizanskih jedinica. Svestranim procjenjivanjem svih bitnih činilaca novonastale situacije, uz povremene korekcije ranijih rješenja na osnovu stečenih iskustava i novih saznanja, obezbjeđivao se kontinuitet u postepenom i sve snažnijem razvoju oružane borbe na tom prostoru.

U julu i avgustu organizovani su prvi partizanski logori na planinskom području Viševice, Tuhobića, kod Delnica, Drežnice, Gomirja i Srpskih Moravica. Ove relativno male grupe odvažnih boraca, predstavljale su vojno-političke punktove za razvoj oružane borbe na širem prostoru svog razmještaja. U borbenim zadacima bili su orijentisani na diverzantska dejstva i prepade na manje djelove neprijateljeve vojske. Tako su prve diverzije izvedene već u julu i avgustu 1941. godine i to na željezničku prugu Ogulin - Rijeka, između Ogulinskog Hreljina i Srpskih Moravica i na dionici od Skrada do Zlobina. U isto vrijeme primorski i drežnički partizani su izveli nekoliko vrlo uspješnih prepada na talijanske jedinice duž ceste Ogulin — Novi Vinodolski, razvijajući borbeno bratstvo i jedinstvo naroda tih krajeva. Razvoj oružane borbe na cjelokupnom primorsko-goranskom području, a posebno akcije na komunikaciji Novi — Ogulin, prisilili su talijansku okupacionu komandu da 9. oktobra povuče svoje jedinice iz Drežnice.¹⁶ Oslobođena Drežnica, prva slobodna teritorija na primorsko-goranskom području, sa znatnim ljudskim i materijalnim potencijalom i narodom koji je bio vezan za NOB, predstavljala je snažno uporište daljeg ubrzanog razvoja oružane borbe na tom području i njegovoj okolini.

Po povratku delegata Operativnog rukovodstva CK KP Hrvatske sa savjetovanja u Stolicama organizovano je, početkom oktobra 1941, savjetovanje u Krbavici, kraj Korenice, sa vojnim i političkim rukovodstvom NOR-a u Lici, Kordunu, Baniji, Hrvatskom primorju i Goranskom kotaru.¹⁷ Na osnovu usvojenih opštih stavova u Stolicama, kao i procjene situacije na području Hrvatske, zaključeno je da se izvrši reorganizacija partizanskih jedinica i pređe na izvođenje krupnijih vojnih akcija sa jačim snagama, kao i da se pristupi jačanju organa nove narodne vlasti.

Vojno-političko rukovodstvo za Primorsko-goransko područje učinilo je u toku oktobra prve značajne izmjene u organizaciji partizanskih jedinica. Partizanski logori preimenovani su u vodove i čete i objedinjeni u prva dva novoformirana bataljona. Drežnički bataljon, preimenovan je u decembru u bataljon »Marko Trbović«, kao 1. bataljon Primorsko-goranskog NOP odreda, koji su sačinjavale partizanske jedinice sa područja Drežnice, Ledenica, Jasenka, Breznog i Gomirja. Bataljon je imao 130 boraca (100 Srba i 30 Hrvata) naoružanih sa 4 puškomitraljeza i 100 pušaka. Partizanski logor na zapadnom dijelu Hrvatskog primorja i Gorskog kotara preimenovani su u čete; Bribirsku, Sušačku, Delničku

¹⁶ *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 49.

¹⁷ Nikola Anić, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1982, str. 45.

¹⁸ Zbornik, tom 5, knj. 1, str. 159.

i Ličko-fužinarsku, koje su uključene u novoformirani Primorsko-goranski bataljon, preimenovan u decembru u 2. bataljon »Matija Gubec« Primorsko-goranskog NOP odreda. Bataljon je imao 250 boraca po nacionalnom sastavu Hrvati, naoružanih sa 200 pušaka i 12 puško mitraljeza. Ranije formirani Štab za Hrvatsko primorje i Gorski kotar preimenovan je u Štab Primorsko-goranskog narodnooslobodilačkog odreda¹⁹ na čelu sa Veljkom Kovačevićem i Ivom Vejvodom kao komandantom i političkim komesarom.

Partizanski logori, kao svojevrsna forma organizovanja prvih partizanskih jedinica u početnom periodu NOR-a na goransko-primorskom prostoru, formirani su na planinskom području pokrivenom visokim šumama i van naseljenih mjesta koja su bila zaposjednuta i blokirana od brojnih italijanskih jedinica. Međusobno su bili dosta udaljeni i slabo povezani, naročito na zapadnom području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u zimskom periodu. Vrlo hladna i sa mnogo snijega, duga zima 1941—1942, neuslovan smještaj u barakama, otežano i na duže relacije onemogućeno kretanje bez skija, uz stalnu slabu ishranu, naročito na zapadnom dijelu, otažavali su prijem novih boraca, što je znatno utjecalo na dalji razvoj oružane borbe u zimskom periodu. Partizanske logore koji su duže vrijeme bili stacionirani na jednom mjestu, vrlo često su otkrivali italijanske jedinice pomoću obavještajnih službi i izviđačke aktivnosti. Angažujući dosta jake snage, one su u novembru i decembru 1941. godine preduzele iznenadne prepade na Drežnički, Delnički, Bribirski i Sušački partizanski logor. Svijesne da tim prepadima nisu partizanima nanijeli veće gubitke, italijanske jedinice su tokom zime zaposjele naselje i pretvorili ih u prava utvrđenja, a blokadom i strogom kontrolom kretanja stanovništva nastojali da, u ionako teškim uslovima, izoluju partizane od naroda i onemoguće im boravak na tom prostoru. O tome svjedoči izvještaj Štaba Primorsko-goranskog NOP odreda Glavnom štabu NOV Hrvatske od 24. decembra 1941. godine u kojem se ističe da su brojne neprijateljske snage blokirale naselja i komunikacije i da »pored toga, kod nas je već pao snijeg visine 1 — 1,5 metara, te svako kretanje osim na skijama je onemogućeno, zato je vrlo teško uspostaviti i održavati redovne veze sa svim jedinicama«.²⁰

I pored nepovoljnih okolnosti u kojima je pripremana i izvođena oružana borba na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara 1941. godine, postignuti su značajni rezultati i stvorena dobra osnova za dalji ubrzani razvoj NOP-a. Na to su sigurno utjecali privrženost većine naroda NOP-u i zajedničko učešće Hrvata i Srba u oružanoj borbi; snažan utjecaj i rukovodeća uloga Partije u pripremi i vođenju oružane borbe, što je omogućavalo vojno-političkom rukovodstvu da ispoljene slabosti blagovremeno otklanja i obezbjeđuje stabilan i brzi razvoj NOP u cjelini; pravilan izbor i odgovarajući način izvođenja borbenih dejstava partizanskih jedinica; bespoštedna borba, od samog početka, protiv italijanskih okupatorskih snaga; ranije prikupljeno oružje koje je omogućilo da su prve partizanske jedinice bile dosta dobro naoružane, i koordinacija dejstava sa susjednim partizanskim komandama.

¹⁹ Zbornik, tom 5, knj. 1, str. 140.

²⁰ Zbornik, tom 5, knj. 4, str. 72.

Razvoj oružane borbe u 1942. godini

Na izmaku zime 1941/1942. godine prevladan je krizni period i otpočeo snažan razvoj oružane borbe. Uz ranije oslobođenu Drežnicu, Gornji brinjski kraj i Jasenak, marta 1942. godine oslobođeni su Mrkopalj i Ravna Gora, prva veća mjesta nastanjena hrvatskim življem. Znatno je proširena slobodna teritorija i stvoreni povoljniji uslovi za mobilizaciju novih boraca u jedinice NOVJ. U izvještajima na savjetovanju u GS NOV Hrvatske, održanom od 8. do 11. aprila 1942. godine u Drežnici, komandant Primorsko-goranskog NOP odreda Veljko Kovačević iznio je i slijedeće: »Za zadnji mjesec dana u Primorsko-goranski odred je stupilo 700 novih boraca Hrvata i sadašnje brojno stanje odreda je naraslo na 1.186 partizana. Od toga broja 950 su Hrvati i 236 Srbi«. ²¹ Taj razmjer (Hrvata 80% i Srba 20%), odgovarao je nacionalnom sastavu stanovništva na tom prostoru. U februaru 1942. godine uputio je 30 boraca Hrvata iz primorsko-goranskih jedinica u Kordun, da kao iskusni borci pomognu kordunaškim jedinicama da izvrše veći utjecaj na opredjeljenje hrvatskog življa toga kraja za NOP. ²²

Veliki priliv novih boraca u jedinice Primorsko-goranskog NOP odreda tokom marta i aprila 1942. godine, omogućio je Štabu odreda da formira još tri nova bataljona: 3. bataljon »Goranin« na širem području Delnica, 4. bataljon »Ljubica Gerovac« na području Brinja i 5. bataljon »Vladimir Gortan« na anektiranom području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. ²³

Da bi sistem komandovanja uskladio sa sve snažnijim razvojem NOP-a u cjelini, GŠ NOV Hrvatske je u toku maja izvršio podjelu teritorije na operativne zone. Područje Primorsko-goranskog NOP odreda i Istra postali su 5. operativna zona Hrvatske. Od 1, 2. i 4. bataljona formiran je 1. Primorsko-goranski NOP odred, sa operativnim područjem jugoistočno od željezničke pruge Rijeka — Ogulin, a od 3. i 5. bataljona formiran je 2. Primorsko-goranski NOP odred, za područje sjeverozapadno od pruge. ²⁴

Reagujući na snažan razvoj oružane borbe na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara Komanda italijanskih okupacionih snaga preduzela je u ljeto 1942. godine dvije uzastopne ofanzive sa vrlo jakim snagama na područje 2, a zatim i 1. primorsko-goranskog NOP odreda. Cilj ofanzive na 2. primorsko-goranski NOP odred bio je da se razbiju i unište partizanske jedinice na anektiranom području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, narod odvede u logore, sela unište i uspostavi čvrsta kontrola koja će onemogućiti ponovo širenje oružane borbe. Već na samom početku ofanzive, zločinima koje su izvršili nad golorukim narodom, fašisti su pokazali kakvim će se sredstvom služiti za postizanje cilja. Tako su u zoru 22. jula, vojnim i policijskim snagama opkolili selo Podhum na Grobničkom polju, nedaleko od Rijeke. Pošto

²¹ Zbornik, tom 5, knj. 5, dok. 202.

²² Isto, str. 72.

²³ S. Tintor, n. dj. str. 43.

²⁴ Nikola Anić, S. Joksimović, M. Gutić, n. dj. str. 47, 20, Zbornik, tom 5, knj. 4, str. 361.

su iz kuća istjerali sve zatečene mještane, odvojili su 91 muškarca i na licu mjesta ih streljali. Selo su opljačkali i zapalili, a ostalo stanovništvo otkrli u logore. Takav uništavajući pohod nastavili su na području Čabra i zapadnog dijela Gorskog kotara.

U ofanzivi koja je trajala od početka jula do druge polovine avgusta, jedinice 2. primorsko-goranskog NOP odreda su vještih manevrima, na planinskom prostoru Risnjaka, pokrivenom kompleksom visoke šume štitile logore velikog broja izbjeglog naroda iz sela zahvaćenih ofanzivom i izbjegavale jače sudare sa nadmoćnijim neprijateljem. Po naredjenju GŠ NOV Hrvatske, na to područje koncem jula stigao je 1. proleterski bataljon Hrvatske, koji je, zajedno sa jedinicama 2. odreda, izveo nekoliko vrlo uspješnih prepada na italijanske kolone. Iznenađeni takvim obrtom situacije Italijani obustavljaju dalja ofanzivna dejstva i povlače jedinice u polazne garnizone. U toku ofanzivnih dejstava streljali su oko 600 nedužnih ljudi, internirali u logore oko 5.000, zapalili 25 sela i zaselaka, a svu imovinu streljanih i interniranih prisvojili.⁶

Oslobođenjem Modruša, Jezerana i Križpolja polovinom avgusta 1942. godine, spojena je slobodna teritorija Korduna i Like sa primorsko-goranskom teritorijom, dok su neprijatelju nanijeti veliki gubici i izgubio je važnu komunikaciju od Ogulina prema Brinju. Zbog takvog razvoja situacije Ante Pavelić se, samo tri dana poslije oslobođenja tih mjesta, sastao sa predstavnicima talijanske okupacione Komande, radi dogovora o hitnom preduzimanju ofanzive zajedničkim snagama. Pripremu i rukovođenje ofanzivom, preuzela je Komanda 5. armijskog korpusa. Pored tri italijanske divizije («Lombardia», «Granatieri di Sardegna» i «Re») u ofanzivi je učestvovalo oko 2.000 pripadnika ustaško-domobraskih snaga i 800 četnika. Sa kružne polazne osnovice oko slobodne teritorije na područje Velike Kapele, talijanske divizije su krenule u napad 16. septembra, koncentričnim dejstvima kolona prema Drežnici i Jasenku, kao centrima slobodne teritorije. Da bi što uspješnije izvele planirani zadatak »pretresti i uništiti«, kolone su ojačane jedinicama »crnih košulja«, ustašama i četnicima, koji su direktno učestvovali u hvatanju naroda izbjeglog iz naselja u šumu, pljačkali i uništavali sve što se nije moglo transportovati. Muškarci, pohvatani prilikom pretresa terena, otpremljeni su u bakarski logor, a njihove familije preseljene u naselja duž željezničke pruge, pod italijanskom kontrolom.

Komanda 5. operativne zone mogla je u ofanzivi suprotstaviti neprijatelju samo manje snage razvučene od Gornjeg brinjskog kraja preko Bjelskog do Tuka kraj Mrkoplja. Prvi i 2. udarni bataljon 1. primorsko-goranskog NOP odreda, kao udarna jedinica zone, nalazili su se na izvršenju borbenih zadataka na području Korduna. Međutim, brzim povratkom tih bataljona, iznenadnim i silovitim noćnim prepodom

²⁵ Vinko Švob i Konjhodžić: *Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942*, Zagreb 1969, str. 22.

²⁶ S. Tintor, n. dj. str. 51 i 52.

²⁷ Isto, str. 55 i 56.

na talijanske jedinice na cesti između Jasenka i Bjelskog, kao i vrlo uspješnim napadom jedinica 2. primorsko-goranskog NOP odreda na talijansku kolonu kod Delnica, neprijatelju je zadat snažan udarac. Talijanska komanda, ocjenivši da se radi o snažnoj protivofanzivi jakih partizanskih snaga, naredila je ubrzano povlačenje svojih jedinica u polazne garnizone.²⁸ Ovom ofanzivom neprijatelj je narodu nanio mnogo zla, popalio sela zahvaćena ofanzivom, opljačkao prikupljenu ljetinu, ali je doživio i potpuni vojnički neuspjeh.

Razvoj NOP-a na području Hrvatske u cjelini, kao i na primorsko-goranskoj teritoriji, postigao je u jesen 1942. godine takve razmjere da su bili stvoreni osnovni preduslovi za formiranje primorsko-goranskih brigada, pored postojećih ranije formiranih udarnih bataljona u sastavu 1. i 2. odreda. Tako je 12. oktobra 1942. godine u Drežnici formirana 6. hrvatska NO brigada, sastavljena od 1. i 2. udarnog bataljona, boraca iz sastava bataljona »Marko Trbović« i »Ljubica Gerovac« i udarnog bataljona 2. primorsko-goranskog NOP odreda.²⁹ Ubrzo iza toga, 26. novembra, isto u Drežnici formirana je 14. hrvatska NO brigada, odnosno 2. primorsko-goranska brigada, od dva bataljona iz sastava 2. primorsko-goranskog NOP odreda i samostalnog bataljona »Gubec«.³⁰

Formiranjem 6. i 14. brigade, Komanda 5. operativne zone Hrvatske raspolagala je jedinicama koje su bile osposobljene za izvođenje većih manevara i snažnijih udara i van svog operativnog prostora. Sa njihovim formiranjem i borbenom afirmacijom, Hrvatsko primorje i Gorski kotar dali su svoj doprinos razvoju nove etape NOR-a na jugoslovenskom ratištu u cjelini. Sa pravom se može reći da je 1942. ratna godina, kao vrijeme posebno snažnog razvoja NOB-e, bila godina brigada. I to ne samo zbog velikog broja formiranih brigada (37), već i zbog njihove afirmacije kroz brojna manja i veća, uspješno vođena borbena dejstva. Brigade su kao manevarske i udarne jedinice NOVJ, organizaciono najpostojanijeg sastava, grupisane i pojedinačno, učinile oružanu borbu na cjelokupnom jugoslovenskom ratištu dinamičnijom, povezanijom i snažnijom. Kruna takvog razvoja situacije bila je Bihaćka operacija u jesen 1942. godine. Sam tok i uspješan završetak ove složene operacije od 2. do 15. novembra 1942. u kojoj je učestvovalo osam brigada sa 6.900 boraca, pokazali su da su, na tom stepenu razvoja NOP-a, stvoreni preduslovi i ukazana potreba za prelazak na viši stepen organizovanja NOV i POJ, kao i primjenu, u većem stepenu, kombinovanih oblika izvođenja krupnijih borbenih dejstava. Tako su naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ, u novembru 1942. godine od, u borbama već prekaljenih brigada, formirane prve divizije i korpusi NOV i PO Jugoslavije, kao više združene operativne jedinice. One su bile sposobne da u našim uslovima izvršavaju određene zadatke od strategijskog značaja. Njihovim formiranjem bilo je omogućeno najvišim štabovima NOV i POJ da uspješno prenose težište borbenih dejstava na najširi prostor jugoslovenskog ratišta.

²⁸ N. Anić, S. Joksimović, M. Gutić, n. dj. str. 302 i Arhiv VII, k. 1471, f. 3, d. 4.

²⁹ Arhiv VII, k. 1496, f. 20, d. 1.

³⁰ Zbornik, tom 5, knj. 9, str. 360.

³¹ S. Tintor, n. dj., str. 60-61.

Koordinacija borbenih dejstava sa susjednim područjima

Jedna od bitnih vojno-političkih i stratezijskih postavki za uspješan razvoj NOB-e u cjelini, sadržana je u proglasu CK KPJ s pozivom na ustanak protiv okupatora, bila je da se oružanom borbom postepeno obuhvati cjelokupni prostor Jugoslavije, uključujući krajeve i narode koji su ranije bili otrgnuti od matice zemlje.

Sam početak oružane borbe uz masovne ustanke naroda u pojedinih krajevima, predstavljao je snažan podsticaj za razvoj NOB-e u cjelini. Uspješan razvoj borbe zavisio je od jačanja kohezivne snage ustaničkih masa, sprječavanje neprijateljevog utjecaja i jačanja rukovodeće uloge KPJ, kao i od postepenog prenošenja borbenih dejstava na širi prostor. Samo zajedničkim i koordiniranim borbenim dejstvima sa susjednim krajevima, stvarani su potrebni preduslovi za uspješan razvoj oružane borbe na cjelom jugoslovenskom prostoru.

Imajući u vidu političke, stratezijske, prometno-ekonomske i geografsko-klimatske uslove na primorsko-goranskoj teritoriji, tijesna i svestrana saradnja sa susjednim krajevima predstavljala je jedan od važnih preduslova za uspješan razvoj oružane borbe i na tom prostoru. Polazeći od takve postavke i koristeći povoljno političko raspoloženje prema NOP naroda u cjelini, vojno-političko rukovodstvo NOP na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, nastojalo je od prvog dana da realizuje taj cilj.

CK KPJ i GŠ NOV i PO Hrvatske posebnu pažnju posvećivali su razvoju NOP na području Istre. Tako su već u ljeto 1941. godine sa područja Hrvatske upućivani u Istru istarski emigranti, članovi Partije i politički aktivisti sa zadatkom da u svom kraju postepeno stvaraju uporišta NOP.³² Na savjetovanju u GŠ NOV i PO Hrvatske, održanom od 8. do 11. aprila 1942. godine u Drežnici, naređeno je Štabu Primorsko-goranskog NOP odreda da formira jedinice bliže granici sa Italijom i usmjeri njihovu aktivnost prema Istri.³³

Snažan razvoj NOP-a na Primorsko-goranskoj teritoriji i zapadnoj Sloveniji, prisililo je Komandu 2. talijanske okupacione armije da postepeno pojačava vojne snage na staroj granici i pristupi njenom daljem utvrđivanju, čime je prelaz u Istru bio znatno otežan. Međutim, rješenost porobljenog i obespravljenog naroda Istre i Slovenačkog primorja da se uključi u oružanu borbu za konačno oslobođenje, nije mogla biti spriječena utvrđenjima i grupisanom vojskom duž granice.

U julu 1942. godine, u predjelu Brkine, djelovala je jedna manja grupa partizana — Istrana koja je pod pritiskom talijanske vojske, bila prisiljena da se povuče sa tog prostora. Štab 5. operativne zone Hrvatske, koja je obuhvatala i Istru, formirao je avgusta 1942. godine na području Risnjaka jednu manju četu boraca Istrana i uputio je na područje Planike, sjeverno od planine Učke. Četa je imala zadatak da političkim djelovanjem postepeno mobilise narod za NOP i izvodi manja diverzantska dejstva. Tako je, koncem oktobra, izvela vrlo uspješnu

Milan Lučić, n. dj., str. 12.

S. Tintor, n. dj., str. 43 i 62.

diverziju na željezničkoj pruzi Trst — Rijeka kod Jelšana — digla u vazduh vojni transport pri čemu je poginulo i ranjeno 120 neprijateljskih vojnika.

Formiranjem privremenog partijskog rukovodstva za Istru, u s. Karjubi kod Motovuna 10. marta 1943. godine, pojačan je politički rad među narodom. Postepeno je formiran izvjestan broj manjih partizanskih grupa, proširene su partijske i skojevske organizacije. Zbog nemogućnosti da se u postojećim uslovima na području Istre formiraju i djeluju jače partizanske jedinice, sve veći broj prijavljenih dobrovoljaca upućivan je u Gorski kotar, u sastavu jedinica 13. divizije. Tako je u periodu mart - april 1943. godine prebačeno u Gorski kotar 370 novih boraca, a u maju i 40 Talijana sa područja Rovinja.³⁴

Neposredna saradnja i zajednička dejstva primorsko-goranskih i notranjsko-dolenjskih partizanskih jedinica bila je vrlo razvijena i od izuzetnog značaja za snažniji razvoj NOB na širem pojasu duž rijeka Čabranke i Kupe, kao i kod prirodne i etničke granice između Hrvatske i Slovenije. Osnovni elementi te saradnje bili su:

— etnička i prirodna granica od Snježnika, dolinom Čabranke i Kupe u pravcu Karlovca, te jedinstvena konfiguracija zemljišta u njihovom zahvatu pogodnom za vođenje oružane borbe;

- Hrvati i Slovenci, naseljeni na tom prostoru, bili su kroz vjekove upućeni jedni na druge, posebno u teškim vremenima borbe protiv tuđina za vlastiti opstanak;

— zajednički im je bio i okupator na tom prostoru — talijanski fašisti - koji su od ranije otrgli od matice zemlju i porobili njihovu braću u Istri i Slovenačkom primorju, a okupacijom anektirali zapadne djelove Hrvatske i Slovenije, šireći se na taj način i dalje na njihovom prostoru;

- i sa jedne i sa druge strane NOB je imala sličan početak i to: postepeno, sve masovnije učešće naroda pod neposredno rukovodećom ulogom KP Hrvatske i Slovenije.

Jedinstvo ciljeva i shvatanja načina vođenja oružane borbe rukovodstava NOP Hrvatske i Slovenije, a u skladu sa stavovima CK KPJ, posebno je došlo do izražaja na području čabarskog kraja i to od prvog dana okupacije. Kao planinsko područje, komunikacijski slabije povezano sa Delnicama i Hrvatskom u cjelini, Čabarski kraj je u početnom periodu pripreme i vođenja oružane borbe kao i u svakodnevnom životu prije okupacije bio upućen na slovenačku stranu. Partijska organizacija iz Cerknica direktno se angažovala u pripremi oružane borbe na području Cabra. Ojačana je partijska organizacija i formirana Osvobodilna fronta. Treća četa 3. bataljona »Ljubo Šercer«, zajedno sa borcima iz Prezida, izvela je 19. aprila 1942. godine uspješan prepad na talijansku automobilsku kolonu na Majeru između Čabra i Prezida. Uništena su 4 kamiona u kojima je poginulo 28, a ranjeno 28 karabinjera. Poslije ove akcije 47 Prezidanaca stupilo je u slovenački bataljon. Formiranjem 2. primorsko-goranskog NOP odreda na zapadnom dijelu Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, krajem maja 1942.

³⁴ Milan Lučić, n. dj., 'str. 15 i 16.

godine, u njegov sastav je uključeno i 104 partizana sa područja Čabra, koji su se do tada nalazili u slovenačkim partizanskim jedinicama.³⁵

Polovinom aprila 1942. godine u selu Grbajelu u rejonu Broda na Kupi, na rijeci Kupi, susreli su se predstavnici Štaba Primorsko-goranskog NOP odreda i Štaba 3. grupe NOP odreda Slovenije, kao predstavnici Glavnih štabova NOV Slovenije i Hrvatske. U toku dva dana utanačene su pripreme plana za zajednička dejstva u dolini Kupe i mobilizaciju novih boraca. Kao rezultat toga dogovora, zajedničkim angažovanjem 3. bataljona Primorsko-goranskog NOP odreda i 2. bataljona Notranjskog NOPO oslobođen je 1. maja Brod na Kupi. Tome je partizanska štampa na slovenačkoj i hrvatskoj strani, kao i 1. maju, posvetila posebnu pažnju, prikazujući uspjeh kao snažnu borbenu manifestaciju bratstva i jedinstva naroda i partizana Slovenije i Hrvatske.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske pridavao je poseban značaj zajedničkim dejstvima ličkih, kordunaških i primorsko-goranskih partizanskih jedinica. Na prvom savjetovanju predstavnika partizanskih komandi Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja održanom u GŠ NOV i PO Hrvatske 13. decembra 1941. godine u Zbijegu na Kordunu, pred Primorsko-goranski odred postavljen je, pored ostalog, zadatak da »sa slobodne osnovice (Drežnice) širi slobodnu teritoriju prema naseljima sa hrvatskim življem i prema slobodnoj teritoriji Korduna«.³⁶ Glavni štab NOV Hrvatske riješio je da angažovanjem partizanskih jedinica Like, Korduna i Primorsko-goranskih proširi i poveže slobodne teritorije tih susjednih ustaničkih krajeva. Bataljon »Marko Trbović« i proleterske čete Primorsko-goranskog NOPO, sa dvije čete ličkog bataljona »Marko Orešković«, napale su 16. aprila 1942. godine ustaško-domobranksu posadu u Jezeranima kod Brinja, ali zbog nekih nesporazuma i slabe koordinacije između jedinica, napad nije uspio.

Poslije ove neuspjele akcije, izveden je 21. aprila 1942. napad na neprijateljeve jedinice duž željezničke pruge od Plaškog do Ličkih Jesenica. U akciji su učestvovala ličke, kordunaške i primorsko-goranske partizanske jedinice. Dovedena je i jedna grupa delničkih partizana — željezničara, sa potrebnim alatom koji su je, kao stručnjaci za održavanje pruge, vrlo vješto razrušili. U ovom veoma uspješnom napadu uništena je željeznička pruga u dužini od nekoliko kilometara, ubijeno 50 i zarobljeno 50 talijanskih vojnika i četnika.³⁷

Borbe u prvoj polovini 1943. godine

Oslobođenjem Bihaća u jesen 1942. godine, stvorena je velika i kompaktna slobodna teritorija na području Bosanske krajine, Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Formirane su krupne vojne formacije jedinica NOV i POJ, čime je direktno ugrožena

³⁵ Vinko Švob, n. dj., str. 41, 65 i 95.

³⁶ Zbornik, tom 5, knj. 3, str. 175 i 182.

S. Tintor, n. dj., str. 45.

ustaška tvorevina NDH, kao i interesi Njemačke i Italije na širem prostoru Balkana. Talijanske okupacione snage, zajedno sa ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama, nisu bile u stanju da se uspješno suprotstave takvom razvoju NOR-a na tom dijelu jugoslovenskog ratišta. U takvoj situaciji, njemačka Vrhovna komanda preuzela je obavezu da organizuje i rukovodi njemačko-talijanskim ustaško-domobranskim i četničkim udruženim snagama u operaciji »Vajs« (Weiss) na »Titovu državu«, kako su nazivali tu veliku oslobođenu teritoriju. Ofanziva je počela 20. januara 1943. godine, snagama pet njemačkih i tri talijanske divizije, sedam ustaško-domobranskih bataljona i četničkim snagama, ukupno oko 100.000 vojnika, uz snažnu podršku avijacije i artiljerije.³⁸ Po brojnosti i snazi angažovanih jedinica, po prostoru i vremenu u kome se izvodila, bila je to jedna od najvećih ofanziva preduzetih protiv NOV i POJ u toku narodnooslobodilačkog rata.

Šesta i 14. brigada 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske, zajedno sa jedinicama 8. kordunaške divizije, bile su u prvoj polovini januara 1943. godine, prije početka neprijateljske ofanzive, angažovane u borbama na području Plašćanske doline. Na početku ofanzive, 22. januara, brigade su se nalazile na pravcima od Karlovca preko Slunja i od Ogulina preko Plaškog ka Plitvičkim jezerima i bile uključene u teške odbrambene borbe.

Posjedanjem položaja u rejonu Veljuna 6. primorsko-goranska brigada je pružila snažan otpor jedinicama 7. SS »Princ Eugen« divizije i usporila njeno napredovanje. Izložena snažnim udarima avijacije i artiljerije, brigada je bila prisiljena da se povlači preko Korane za Slunj.³⁹ U nastavku odbrambenih borbi protiv nadmoćnih snaga neprijatelja na području Like, brigada je, između ostalih, vodila i žestoke borbe protiv brojnih talijanskih jedinica na sektoru Prijeboja, a kasnije na Ljubovu.

Četrnaesta primorsko-goranska brigada, bez bataljona »Gubec«, koji je ostao na području Gorskog kotara, sa dva bataljona bila je angažovana u odbrambenim borbama na pravcu Plaški — Slunj. Povlačeći se na širokom frontu, zajedno sa djelovima 8. kordunaške divizije, nastavila je borbe po dubini, od Rakovice prema Plitvičkim jezerima. Njena dva bataljona, nenaviknuti na takve žestoke i neprekidne borbe protiv mnogo jačih neprijateljevih snaga, teško su izdržavali nametnute borbe. Brigada je izvučena iz daljih borbi u Lici i sa transportom od 150 teških ranjenika, po visokom snjegu i velikoj hladnoći, probijajući se kroz neprijateljeve zasjeđe, preko Velike Kapele stigla u Drežnicu, nakon 20 dana izuzetno napornog marša.⁴⁰

Poslije završetka operacije Vajs na području Like 6. primorsko-goranska brigada, u proljeće 1943. godine, zajedno sa jedinicama 1. hrvatskog korpusa (6. lička i 8. kordunaška divizija) učestvovala je u borbama za oslobođenje Gacke doline. U snažnom naletu ovih jedinica razbijene su talijanske, ustaško-domobranske i četničke jedinice i

³⁸ Zbornik, tom 5, knj. 11, str. 321, knj. 12, str. 302 i knj. 13, str. 144.

³⁹ S. Tintor, n. dj., str. 69.

⁴⁰ Zbornik, tom 5, knj. 12, str. 185, 186 i 523.

oslobođeni Vrhovine i Otočac[^] sa okolnim selima. Talijanske jedinice su se povukle na položaje kod Žute Lokve, zatvarajući pravac ka Senju, a četnici, koji su napustili Liku, jednim djelom otišli za Hrvatsko primorje, a drugi dio, uz željezničku prugu, od Plaškog preko Ogulina do Gomirja i Srpskih Moravica.

Pri takvom razvoju situacije na području zapadne Like, talijanske jedinice napustile su Brinje 10/11. aprila 1943. godine, ostavljajući znatne količine municije, razne opreme i hrane. Tako su ponovo spojene slobodne teritorije Like i Korduna sa Goransko-primorskom teritorijom.

U to vrijeme na području 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske, značajno se povećao priliv novih boraca, kojima su popunjavane postojeće i formirane nove jedinice NOVJ. Stvoreni su vrlo povoljni uslovi za formiranje treće, pored dve već postojeće primorsko-goranske brigade i divizije. Glavni štab NOV i PO Hrvatske uputio je, 4. aprila, štabu 5. operativne zone dopis slijedeće sadržine:

»Naši najnoviji uspjesi pospješiće formiranje divizije od snaga vaše zone. Prema tome, usmjerite vaš rad tako da čim prije budete u stanju prići formiranju divizije. To znači da se čvršće povežete sa 6. brigadom i da kod sadašnjih akcija vašeg odreda imate u vidu njegovo prerastanje u brigadu. Ujedno vršite organizacione pripreme za formiranje divizije«.⁴¹

Pri rješavanju organizacijsko-formacijske strukture divizija NOV bio je prihvaćen načelan stav da se formiraju sa tri brigade. Međutim, konkretna situacija je, ponekad nalagala da se odstupi od toga stava. Procjenjivanjem vojno-političke situacije na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u proljeće 1943. godine, došlo se do zaključka da ne bi bilo svrsishodno sve odredske i jedinice komandi mjesta, uključiti u novoformiranu brigadu, odnosno u 13. diviziju. Ove teritorijalne jedinice izvršavale su brojne operativne i mobilizacijske zadatke koje nisu mogle prihvatiti i uspješno rješavati jedinice divizije. Pored toga, 1. primorsko-goranski NOP odred morao je privremeno otići, po zadatku GŠ NOV Hrvatske, na područje 2. operativne zone - Žumberak. Tako se za neko vrijeme odustalo od formiranja 3. primorsko-goranske brigade.

Iz već citiranog djela Svetozara Tintora može se zaključiti da je 13. divizija formirana oko 20. aprila 1943. godine u oslobođenom Brinju. U njenom sastavu uključene su 6. i 14. primorsko-goranska brigada. Za komandanta divizije postavljen je Veljko Kovačević, za komesara Artur Turkulin, a načelnika štaba Martin Dasović.⁴²

U narednom ljetnom periodu 13. divizija dejstvovala je u odbrani Gacke doline i na pravcima prema Brinju štiteći ih od talijanskih jedinica grupisanih u širem rejonu Žute Lokve i Senja. Za izvršenje tih divizija je bila ojačana sa po jednom brigadom iz 6. i 8. divizije 1. korpusa NOV Hrvatske. Svoju 14. brigadu uputila je radi dejstva na željezničku prugu Karlovac - Rijeka.

⁴¹ S. Tintor, n. dj., str. 77 i 78.

⁴² Zbornik, tom 5, knj. 15, str. 310.